وحشت در سقز

لە ئاڵقەی پێشوودا باسم لە کتێبێک کرد کە خەباتکارێکی سەقزی سەردەمی مەشرووتەی ئێران (1906) نووسیبووی. وا لێرەشدا باسی کتێبێک دەکەم کە بازرگانێکی سەقزی نووسیویەتی

کتێبەکە ئاوێنەی باڵانوێنی ئاژاوە و شەڕی عەشیرەیی ناوچەی سەقز لەلایەک، قات وقڕی سەردەمی شەڕی یەکەمی جیهانی لە لایەکی تر و زۆڵم وزۆر و چەوساندنەوەی حکوومەتی ناوەندی، هێرشی ترکی عوسمانی و ڕووسی تزاری و سوپای سمکۆی کوردیش بۆ سەر شار وناوچەکە سەرباری ئەوان! خوێنەر لە کاتی خوێندنەوەی کتێبەکەدا بیرلەوە دەکاتەوە کە ئەو خەڵکە هەژارە چۆنیان بەرگەی ئەو هەموو کوشت وبڕ و بێ قانوونی و ڕووتانەوە و پەتا و ئازار و نەخۆشی و بێدەرمانیە گرتووە نەفەوتاون؟ سەقز بۆ چۆڵ نەکراوە و نەبۆتە وێرانە! ئاشکرایە ئەوەی بە سەر سەقز هاتووە و ئێمە بە هیممەتی دانەری کتێبەکە لێی ئاگادار دەبین، چارەنووسی شار و ناوچەکانی دیکەی کوردستانیش بووە و ئەوانیتر ئەگەر لەوەیان خراپتر بەسەر نەهاتبێت، باشتر نەبوون.

کتێبەکە نەمر حاجی مستەفا تەیموورزادە بە شیعری هەورامی هۆندوویەتەوە(بڕوانە لاپەڕە 11 ی کتێبی 'زندەباد مشروطە، پایندەباد قانون' ی حاج حەکیم نیلوفەری، ژمارە 251 ی ئەم زنجیرە ووتارە). ئینجا کاک تەوفیق ئەمینیان کردوویەتە پەخشانی فارسی و لە ساڵی 1337 ی هەتاوی (1958 ی زایێنی) دا بۆ یەکەم جار بەناوی 'وحشت سقز' بە یارمەتی حەمەدئاغای عەبباسی لە تاران بڵاوی کردۆتەوە.

کتێبی 'وحشت در سقز' بە بیرەوەریی سەفەرێکی نووسەر دەست پێدەکات لە سەقزەوە بۆ تەورێز و تەنگ وچەڵەمەی ڕێگا و ئازار و ئەزیەتی موسافیری کورد لەلایەن منداڵ و لات و شەلاتی تەورێزییەوە؛ ئینجا ژیانی ناوشاری سەقز لەژێر دەسەڵاتی حاکمی هەمەچەشنە ی کورد و عەجەم دەگێرێتەو کە لە چەوساندنەوەی خەڵکدا گرەویان لەیەکتر بردۆتەوە. نرخی کەل وپەل، گرانی، دواکەوتوویی ئابووری ناوچەکە لەچاو تەورێز و ئازەربایجان، قات وقڕی، باجی جۆربەجۆری حکوومی، هاوکاری کردنی شێخانی نەقشبەندی لەگەڵ سوپای عوسمانی و هاندانی خەڵک بۆ شەڕی سەربازی ڕووس، چۆڵکرانی شار، هاتنی سوپای سمکۆ و هەڵاتنی مەئموورانی دەوڵەت لە سەقز، تاڵان و بڕۆی سوپای سمکۆ، هێرشی سوارەی جاف بە سەرۆکایەتی نەمر شێخ مەحموودی بەرزنجی بۆ سەر سەقز و دەیان بابەتی گرنگی دیکەی ساڵانی نێوان 1311 و 1342 ی مانگی [1893 تا 1924 ی زایینی] لە 118 لاپەڕەی کتێبەکەدا ڕەنگیان داوەتەوە.

گەرچی بەشێکی بەچاوی ڕووداو و بەسەرهاتەکانی شاری سەقز کەم و زۆر هاوچەشنی بۆکان بوون، بەڵام بابەتی تایبەتمەند بە بۆکانیش لە کتێبەکەدا کەم نین:

1. سەفەری تەورێزی نووسەر بە 'کاروانی ئاغای سەرداری بۆکان' ئەنجام دراوە (ل.19)؛

2. لە بۆکان لە 'کاروانسەرای سەردار' دابەزیوە وگوتوویەتی ئەودەم لە بۆکان تەنیا یەک قاوەخانە، یەک کەبابخانە و یەک قەسسابی هەبووە کە ساڵانە بە 15 هەزار تمەن لە سەردار بە ئیجارە هەڵگیراون، کەسیش مافی ئەوەی نەبووە بە بێ ئیجازەی ئەو دووکانی لەوچەشنە بکاتەوە (ل. 20)؛

3. لەقەبی 'سەردار' لە لایەن شاوە درابووە حەمەحوسەین خان و لە بنەماڵەکەیاندا بە میرات دەمایەوە (ل. 37)؛

4. هەواڵی ڕووداوی ئیعدامی سەردار حەمە حوسەین خان لە لایەن ئەرکانی حەربی عوسمانییەوە لە مەراغە (لل. 37 و 38)؛

5. زیاد لە 4 هەزار کەس لە لایەن سەرەک هۆزەکانی ناوچەی سابڵاغ وەک 'عەلی ئاغای ئەمیر ئەسعەد' ەوە کۆکرانەوە و نێررانە میاندواو و لەوێ شەڕی ڕووسیان کرد و شارەکەیان لە دەست دەرهێنان. پاشان عوسمانییەکان 'مەولانای شەڕەفکەند' یان کردە حاکمی میاندواو (لل39 تا 41)؛

6. بنەماڵەی سەرداری بۆکان 7 هەزار تمەن و بنەماڵەی سەیفەددین خانی سەقز 6 هەزار تمەنیان بارکرد و ناردیان بۆ ئەرکانی حەرب و موتەسەرریف پاشای عوسمانی بۆ ڕزگارکردنی دووکەسەکە لە بەند، بەڵام ئەوان پارەکەیان هەڵگرت و ئەوانیشیان ئیعدام کرد! (ل. 40 و41)؛

7. سوپای ڕووس لە تەورێزەوە بەرەو کوردستان هات، خەڵک هەڵاتن و ماڵیان چۆڵ کرد، تەنیا 'گەنجاڵی بەگی قاتانقوڕ' هەڵنەهات و ڕەعیەتی دەوروبەریش لەگەڵ ئەوان کەوتن (ل. 48)؛

8. کەرەسەی ماڵی 'حاجی ئێلخانی' و دووکاندارانی سابڵاغ و بۆکان لە ماڵی جوولەکەی بانە و گوندەکانی سەرشیو شاررابووەوە. 'شێخ مەحموود[ی بەرزنجی]' دوای هێرشکردنە سەر ناوچەکە، یەکەم کارێک کە کردی تاڵانی ماڵی جوولەکەکان بوو(ل.53)؛

9. 'عەلی خانی سەردار موکری' بوو بە تکاکاری بەگزادەکانی سەقز لای 'شریف الدولەی کاشی' حاکمی کوردستان و دووجار هات بۆ سەقز و 4 هەزار تمەنیشی پێشکەشی دایە 'شریف الدولە بەڵام سوودی نەبوو(لل. 68 و 69)؛

10. ڕێکخستنی کاروبار لە سەردەمی سمکۆدا بەم چەشنەبوو: چەهریق پێتەخت و حەمامیان و سنە و سابڵاغیش مەرکەزی هێزی سوپایی بوون (ل. 98)؛

11. دووکان لە سەقز داخرا و زیاد لە 200 کەس چوون بۆ 'دارالامانی حەمامیان' بۆ 'تحصن و استمداد'. 50 کەسیان شەڕەفیابی دیوەخانی 'ئەمیرئەسعەد' بوون و ئەوانیتر لە ژووری چاوەڕوانی و'ئابدارخانە' دا مانەوە بۆ ئەوەی تکایان لە 'سەردار نوسرەت (سمکۆ)' بۆ بکات بەگزادەی بانە نەکاتە حاکمی سەقز و خەڵکی شار لەوە زیاتر نەچەوسێننەوە، بەڵام پارانەوە سوودی نەبوو و سەردار ئەسعەد قەبووڵی نەکرد ناچار چوار کەسیان چوون بۆ سابڵاغ بۆ 'حوزووری قەرەنیاغای مامەش' (لل99 تا 101)؛

12. سمکۆ ،قۆچ خانی سەهام، و ،عەلی ئاغای ئەمیر ئەسعەد، ی کردە شەریک حکوومەتی سەقز (ل. 104)؛

12. سوپای 'سەید تەهای شەمزینی' لە 'تیکان تەپەی قۆچ خان' و 'کولتەپەی جانگیر خان' ەوە کە لە خاکی موکریدان، تا گوندی 'چویلی' کە سەرجەم 41 ئاوایین، هەمووی تاڵان کردن (ل. 108)؛

13. 'عەلی ئاغای ئەمیر ئەسعەد' هەمیشە بیری لە عاقیبەتی کار دەکردەوە و خزمەتی نهێنی بە دەوڵەت دەکرد (ل. 110).

ئەوانە و هەندێک هەواڵی دیکەش سەبارەت بە بۆکان.

مستەفا تەیموورزادە؛ "وحشت در سقز – نگاهی به تحولات کردستان در فاصله جنگ اول جهانی تا اعاده اقتدار دولت مرکزی 1293 – 1302 شمسی (1334 تا 1342 قمری)"؛ به کوشش شهباز محسنی، نشر شیرازه و کتاب شهر، 1380 [2001]؛ 135 صفحه، فارسی.